

FERENCZI (FISCHER) LÁSZLÓ
Illyés Gyula
és a francia irodalom

A *Francia Irodalom Kincsházát*, ezt a tiszteleggyűjteményt – „a francia népnek sorsa nehéz pillanataiban” – Illyés Gyula 1942-ben jelentette meg. Egyaránt hűség a francia kultúrához és a magyarral. „Az antológia amennyire francia, majdnem annyira magyar is.” Napi politikai aktualitását – Franciaország német megszállása idején jelent meg – már rég elvesztette, de hetven év távlatából is megmaradt kitűnő, párhát ritkító alkotásnak, természetesen, ki-ki tetszése szerint, elhagyhat belőle, és hozzátehet. (Más kérdés, hogy harmadszázaddal később Jean-Luc Moreau, a magyar nyelv és irodalom avatott ismerője, egy kötetnyi Illyés-vers fordítója a költő szinte egész életművének ismeretében tartott ünnepi köszöntőjében nem feledkezett meg a *Francia Irodalom Kincsházáról*.)

Az első francia nyelvű verses szövegtől, *Szent Eulália Kantilénájától* (881) Pégyuy-ig és Apollinaire-ig, Proust-ig, lényegileg az első világháború végéig mutatja be a francia irodalmat, költőket, prózaírókat, moralistákat egyaránt. Már ebből az antológiából is kiderül, hogy a szerkesztő és fordító Illyés a francia irodalom egészére figyelt műfaji megkülönböztetés nélkül, és nem egy századra, irányzatra, iskolára. (Csak néhány név illusztrációként az Illyés fordította írók és művek közül: Roland-ének, Joinville, Rutebeuf, Du Bellay, La Rochefoucauld, Racine, Mme de Sévigné, Voltaire (a *Candide* két részlete és epigrammák), André Chénier, Mme de Staël, Nerval, Nouveau, Apollinaire, Pégyuy.

Azt hiszem, Illyés legtöbb írásának volt valami politikai aktualitása. Kamaszkoromból két emléket őrzök. Racine-ról írt esszéje 1949-ben, a klasszicizmus és általában a műgond magyarázata és dicsérete micsoda kihívása volt az akkori irodalompolitikának. És nem sokkal később a *Bartók* című vers. Többek közt Bartók és Picasso visszaperelése is volt. Mára ez a vers a klasszikus alkotások egyikévé vált, és csak a hozzám hasonlóan öreg emberek emlékezhetnek arra, hogy micsoda ujjongást váltott ki a fiatalok, és ellenkezést a hivatalosok körében. Sorolhatnám még a példákat. Az illyési csoda – és minden nagy író csodája –, hogy a napi aktualitását elvesz-

tett mű időtlenné válik, azaz a változó időben is korszerű marad, és újra meg újra aktuálissá lesz.

Illyés a *Francia Irodalom Kincsházával* lényegében egy időben kezdi közölni a Magyar Csillagban a *Hunok Párizsban* című korrajzát. Beszámol benne a fiatal francia írókkal való találkozásairól (Sauvage, Max Jacob, Cocteau, Tzara, Aragon, Eluard, Breton, Crevel) – akik közül nem egyet már Párizsban fordított. Tanúja az *Egy dög* című pamflet megfogalmazásának is, amit az ifjú szürrealisták Anatole France halála alkalmából írtak.

Illyés már 1942-ben sem volt ismeretlen Franciaországban, még nem művei, hanem személyisége révén. Azok az írók, akiket a húszas évek elején Párizsban megismert, nem felejtették el. Erre számomra perdöntő bizonyíték az *Oroszország* című útirajza. (Évtizedekkel később írja: nem tudja, hogy a szovjet írók kongresszusára a párizsi barátai vagy magyar emigránsok hívták-e meg.) Moszkvába érkezésének estéjén André Malraux – a Goncourt-díjas világhírű fiatal író, két regénye is megjelent már magyarul – felhívta telefonon, és másnap délben találkozott a Vörös téren. „Örülök és megköszönöm neki, hogy nem csupán a városba, hanem a szovjet életbe is ő az első vezetőm” – írja 1934-ben megjelent könyvében. Miért hívta fel őt Malraux, aki már harmadszor járt Moszkvában, hiszen legfőbb néhány versét olvashatta? Mert jó benyomásai voltak a húszas évek eleji találkozásukról, amikor még mindketten kezdők voltak, bár Illyés mindig csak futólag említi akkori találkozásukat? Vagy örült, hogy valakivel franciául beszélhet? Vagy közös – akkor még közös – francia barátai ösztönzésére? Vagy kollégialis szívességből, hogy ő vezesse be Moszkvába, és ne a hivatalosságok? Tudatosan vagy ösztönösen óvni akarta? Talán megérezte Illyésben az univerzális érdeklődésű és érzékenységű író? Felesleges és haszontalan minden találgatás. Az *Oroszországból* tudjuk, hogy Malraux fontos információkat közölt vele, például, hogy a Szovjetunióban újra hadikommunizmus van, és nyilván többet is mondott, mint amit Illyés leírt. A találkozásra Malraux is emlékezett, amikor három évtizeddel később, mint De Gaulle kulturális minisztere, hivatalosan fogadta a magyar íródelegációt. Nem protokolláris fogadás volt, mint amire számítottak, derül ki Illyés leírásából: minisztériumában nem a miniszter, hanem az író találkozott írókkal, ahol az évődő hangnem és a magyar sorskérdésekről való tárgyalás

váltogatják egymást. Illyésnek különösen jólesik, hogy Malraux tanúk előtt jelentette ki: Magyarország soha nem volt csatlós állam.

Sorolhatnám még a példákat, hogy Illyést nem felejtették el húszas évek eleji barátai, ismerősei. Crevel a harmincas évek elején meglátogatja Budapesten. Párizsban 1938-ban, mint a *Magyarok*-ban megörökíti, Tzarával hosszas baráti, érdemi beszélgetést folytat. Illyés egyébként a párizsiak közül Tzaráról írt a legtöbbször, a *Magyarok*-ban (1938), *Hunok Párizsban* (1946), a *Franciaországi változatokban* (1947) és a *Fini* (1963) című esszéjében, amelyben beszámol a halálosan beteg költőnél tett látogatásáról, majd a költő temetéséről, és máshol is említi, így a *Beatrice apródjaiban*. Tzara „rég barátjának” nevezi Illyést 1956-os magyarországi látogatásáról szóló írásában, melyet Aragon nem közölt a *Les Lettres Françaises*-ben.

Illyés a *Franciaországi változatokban* csalódottan írja, hogy a Gallimardnál megjelent *Puszták népe* sikere a barátok összeesküvésének köszönhető, mint a kiadó által összegyűjtött kritikák ezt bizonyítják. Illyés valószínűleg téved. Mert ezek a barátok (nem nevezi meg őket, és a *Puszták népe* francia kritikáit nem olvashattam) vezethettek a mű ismételt kiadásához, új fordításához is, majd nemzetközi sikeréhez, Illyés és a magyar irodalom alaposabb megismeréséhez. A *Ceux des Pusztas* első francia kiadása 1943-ban jelent meg. Én – lehet, hogy tévesen – innen számítom a magyar irodalom első tényleges betörését francia nyelvtérre. Mert művének világa teljesen ismeretlen volt számukra, de esszészzerűsége, szenvedélyes tárgyilagossága, racionalizmusa, világossága miatt mégis csak érzékelhetővé, ismerőssé vált.

Nem lexikoncikket írok, és az időrendet sem követem. Csupán megemlítem, hogy 1956-ban Seghers kiadott egy kis kötetet Illyés verseiből, 1962-ben Rousselot fordításában és előszavával a Gallimard közzétette a *Petőfit* lényegesen bővített változatban, hogy a nem magyar olvasó is megérthesse, és 1963-ban Gara László szerkesztésében megjelent egy *Hommage à Gyula Illyés* Brüsszelben a *Maison du Poète* és Washingtonban az *Occidental Press* közös kiadásában. A *Maison du Poète*-ben szervezte félévszázadon keresztül változatlan lelkesedéssel Arthur Haulot a nemzetközi költői biennálékat, melynek nagydíját 1965-ben Illyésnek ítéltek. Ő volt az ötödik kitüntetett. Az elismerés súlyát mutatja, hogy Illyés elődei Ungharetti, Saint-John

Perse, Jorge Guillén és Octavio Paz voltak, utódaik pedig többek közt Senghor, Ritszosz és Holan.

Nem tudom, hogy a mai negyvenéveseknek mit mond, és mond-e egyáltalán valamit Pierre Seghers *Poètes d'aujourd'hui*-je. A II. világháborút követő évtizedek valószínűleg egyik legfontosabb sorozata volt, nemcsak francia, hanem világviszonylatban is. Aki ott megjelenhetett, annak nemzetközi elterjedése és rangja biztosított volt. A külföldieké is, ha jó francia költők fordították. Találomra csak néhány név a nagyszámú frankofón mellett a külföldiek közül: Lorca, Hölderlin, Neruda, Nietzsche, Paszternak, Dylan Thomas, Pessoa, Kavafisz, Benn, Alberti.

Az Illyés-kötet 1966-ban a sorozat 145. darabja volt, a köszöntőt André Frénaud, az életművet bemutató tanulmányt Illyés és Flóra tevékeny segítségével Gara László írta. A kötetnek kitűnő fordítói voltak: sztárok és kevésbé ismertek is. Bosquet, Rousselot, Guillevic, Frénaud, Follain, Emmanuel, maguk is megjelentek a *Poètes d'aujourd'hui* sorozatában, egy vagy több könyvet magyarul is kiadták, és számos más nyelven is, továbbá Arthur Haulot, Lucien Feuillade, Seghers, Clancier, Charaire, Chaulot, Luc Estang, Fernard Verhesen. Másfél évtizeddel később Illyésnek újabb kitűnő fordítói akadtak, David Scheinert és Suzanne Scheinert-Servais személyében. A *Sentinelle dans la nuit*, Dobzynski bevezetőjével 1984-ben már a költő halála után jelent meg, de ha jól emlékszem, a két belga költő felkereste Illyést. (Scheinert mesélte nekem, hogy kellemes beszélgetésük volt, és azt is, hogy a *Poètes d'aujourd'hui* kötet és Robert Goffin meleg szavai hívták fel a figyelmüket Illyésre. Goffin, akit a francia kritika a hetvenes években a három legnagyobb élő francia költő egyikének nevezett, szóban és írásban haláláig hálás volt Illyésnek, hogy magyar nyelvű verseskötetének utószavát megírta. Túl a hatvanon, a világutazó Goffin költői megújulását részben magyarországi látogatásainak és találkozásainak, így Illyésnek is köszönhette. Számos francia és még több belga költő Goffin ösztönzésére fedezte fel Magyarországot, így Marc Alyn, akit egy időben a Nobel-díj várományosának tartottak.)

A kevésbé ismertek közül megemlítem Anne-Marie de Backert, aki évtizedekig a párizsi irodalmi élettől távol Magyarországon (a Corvinánál) és Bulgáriában dolgozott. Sokat és jól fordított. A *Poètes d'aujourd'hui* Illyés-kötet szerkesztői külön megköszönték segítségét. Anne-Marie de Backer jó költő

volt, és nemcsak azért érdemelne meg figyelmünket, mert számos magyar vonatkozású verset írt.

A teljesség igénye nélkül említem meg, hogy az *Ebéd a kastélyban* és a *Kháron ladikján* is megjelent franciául, és drámáira is felfigyeltek.

A magyar költészet nagy áttörését 1962-ben Gara László az *Anthologie de la Poésie Hongroise* című monumentális antológiája jelentette.

Illyés 1964-ben egy öninterjúban értékelte az antológiát:

„Képet kaptak végre rejtett kincsünkről, a magyar költészetéről.

És mi is.

Az övékéiről?

A magunkéról. Először történt meg, hogy kiváló idegen költők a tárgy ismeretében – személyes élmény alapján mondtak véleményt, őszintét mégpedig, a magyar líráról.”

Illyés mindig fontosnak tartotta, hogy a világ megismerje a magyar irodalmat. (A rátukmálás ellen viszont folyamatosan tiltakozott, és a jó költő-fordítókat alapvető követelménynek tartotta.) De ennél is fontosabbnak ítélte a nemzeti önismeretet.

A Jules Renard-t fordító és szerető Kosztolányi kérdezte meg egyszer Illyéstől: ki tanította meg ilyen jól magyarul? És a válasz: Renard. Udvariaskodás? Bon mot? Sokkal több és mélyebb annál. Az idegen nyelv ismerete és különösképpen a fordítás az anyanyelv megtanulásának igen fontos iskolája.

Illyés a *Magyarokban* írta: „Még mindig keveslem pályám cikkcakkjait...” Szakadatlanul megújult, soha nem ismételte meg magát, soha nem vált önmaga epigonjává, és műfajokra való tekintet nélkül alkotta meg remekműveit. Minden új műve újra-kezdés. Posztumusz naplóiból értesülhetünk súlyos betegségeiről, visszatérő kórházi kezeléseiről, kínos depresszióiról, öregedésének kínjairól – és a változékony erősségű, de mindig kiszámíthatatlan politikai nyomásról. És mégis, vagy éppen ennek ellenére dolgozott. Nemcsak azért, mert a munka a legjobb terápia, hanem erkölcsi kötelességből is olvasói és nemzete iránt.

A *Francia Irodalom Kincsháza* után is fejedelmi bőséggel és gazdagsággal ontja fordításait és esszéit. Már 1944-ben jelentkezett Molière *Don Juanjának* mesteri fordításával kétnyelvű kiadásban. Ezt követte a háború után nagyszámú Eluard-vers átültetése, majd Rousselot, Supervielle, Guillevic, Aragon, Michaux, Follain, Seghers,

Frénaud, Chaulot, Charaire. Hányféle szín, hányféle hang! És versenyműként egy Baudelaire-vers is. És kitűnő esszék sora, a már említett Racine és Tzara mellett Molière, Eluard, Follain, Frénaud, Breton portréi... És a mai is rendkívül érdekes esszé a *Franciaországi változatok*, nem szólva egyéb úti-jegyzeteiről. És posztumusz naplóiban hány és hány fontos megjegyzés, megfigyelés szerepel! Önálló kötetbe gyűjtésük valószínűleg rendkívül érdekes lenne, nemcsak mi, hanem a franciák számára is.

Mert a francia visszhang sem maradt el. Méltatói, legtöbbször a magyar nyelv kellő ismerete híján, jóval kevésbé ismerhették Illyés életművét, mint ő az övéket. De érzékeny, jó költők voltak, akik a lényegre tapintottak. Csak két véleményt idézek. Alain Bosquet (akinél kevesen ismerték jobban a XX. század költészetét): „Csak három-négy élő költő tud azonosulni a század lelkével, a szó legtágasabb értelmében... Ilyen génusz a magyar Illyés Gyula.” Jean Follain: „Tudja, hogyan kell nyitva tartani az Ismeretlen nagy határait.”

A költői sikerek és a különböző jelentős díjak, kitüntetések komoly társadalmi visszhangot keltettek. Az irodalmi kultúra Franciaországban mindig jelentős volt. Pompidou elnök fontos francia költészeti antológiát adott ki. Nem meglepő tehát, hogy Giscard d'Estaing francia elnök miniszterelnöke, Barre személyesen is találkozott Illyéssel, és dedikált könyvet kért tőle, majd az új szocialista elnöke, Mitterand budapesti hivatalos látogatása alkalmából első reggelijét Illyés társaságában fogyasztotta el.

Illyés nem volt képmutató, sem álszent. Naplóiból kiderül, hogy örült ezeknek a sikereknek, főként a tartós, évtizedekig tartó, olykor nemzedékeken átnyúló barátságoknak (mint például Eluard lányával és unokáival), de ismerte a siker, sőt a barátság korlátait is.

Befejezésül: szimbolikusan vélem a *Magyarok* két, egymással összefüggő bejegyzését, mindkettőt 1938-ból. „...az aratókkal beszélgetve egyszerre megéreztem, hogy mondanivalómat Pascal szelleme hatja át...” Nem sokkal utóbb Franciaországban Zrínyi az útítársa, hogy ne tévedjen el.

És még egy idézet négy és fél évtizeddel későbből. 1982. november 4-én jegyezte fel naplójába: „A két szürrealizmus: a nyugati (éluard-i) és a keleti (a népdalban továbbélő) összeszikkasztására mégis én tettem kísérletet. És a Petőfi mondatformálásának hitelesítésére!” Külföldi, elsősorban francia olvasói valószínűleg ezt érezték meg: a sikerrel járt kísérletet.